

Píše Manfred Weinberg

(E*forum, 09. 09. 2020)

V poslední kapitole své knižní studie ***Das Gedächtnis Zentraleuropas. Kulturelle und literarische Projektionen auf eine Region [Paměť střední Evropy. Kulturní a literární projekce jednoho regionu]*** (Wien: Böhlau-Verlag, 2019), jejíž titul zní *Centrální Evropa – laboratoř lokálních a globálních procesů*, přemýšlí **Moritz Csáky** o smyslu „zájmu o centrální Evropu“, jakož i o smyslu „analýzy kulturních procesů v tomto regionu“, která podle něj není „samoúčelným počínáním intelektuálů“: „Reflexe komplexních sociokulturních svérázností a mnohdy až krizových kulturních procesů v centrální Evropě má obecně společenskou relevanci. Centrální Evropa, v níž převažují plurality, difference a heterogenity, se ukazuje být jakýmsi pokusným prostorem, který je schopen zostrít náš pohled na srovnatelné společenské problémy naší současnosti a tím přispět k možným interpretacím podobných globálních kulturních procesů.“ (s. 350) Citovaná pasáž nám vlastně prozrazuje vše o ambicích této knihy: Tato publikace chce nastínit co možná diferencovaný obraz centrální Evropy (především na počátku 20. století) a tím také nabídnout základ k reflexi globalizované současnosti.

Jak se uvádí v *Předmluvě* (s. 9nn.), zabývá se tato studie „mnohonárodnostním státem habsburské monarchie“ (s. 9), opětovně tedy „životním tématem“ Moritze Csákyho, o němž tento vědec už publikoval nespočetné příspěvky a k němuž předložil další důležité studie (např. *Das Gedächtnis der Städte. Kulturelle Verflechtungen – Wien und die urbanen Milieus in Zentraleuropa* [Paměť měst. Kulturní propletenice – Vídeň a urbánní prostředí v centrální Evropě], Wien / Köln / Weimar: Böhlau, 2010). Budiž nám u autora, jemuž je přes osmdesát let, dovoleno říci, že tato nová studie vykazuje veskrze znaky „pozdního díla“, míněno v kladném smyslu: Vše, co autor během své dlouhé a bohaté vědecké kariéry vybádal, našlo v publikaci uplatnění na patřičném místě, tím se z knihy stal opravdový zdroj „trefných“ citátů.

V *Úvodu* Csáky popisuje centrální Evropu sice jako „prostor, jež lze geograficky a historicky ohraničit a definovat jen s obtížemi, spíše jde o prostor vztahů, o němž je třeba diskurzivně stále znova vyjednávat“, přesto ale dodává, že tento jen stěží definovatelný prostor v „mnohonárodnostním celku habsburské monarchie“ nabyl – abychom se odvolali na Jurije M. Lotmana – „reálně teritoriálních znaků“ (s. 9). Není proto náhoda, že je Lotman zmíněn již na první straně publikace, jeho model semiosfér tvoří totiž vedle Bhabhova chápání hybridity a třetího prostoru („third space“) (jakož i Michela Foucaulta, Ludwiga Wittgensteina a dalších početných etnologů zabývajících se *writing culture*) teoretický základ této studie. Csáky se ovšem kloní k tomu nazírat takto zdůrazněnou různorodost jako něco esenciálního. Snahy o zjednodušení

a projasnění - např. v podobě různých nacionalismů - opakovaně odmítá s tím, že je přeci taková situace „vlastně“ součástí této neprůhledné rozmanitosti. Toto „vlastně“ ale ztěžuje možnost popsat účinnost (a tím i vlastní skutečnost) právě např. zmíněných nacionalismů. Jinými slovy: Tato „hra“ se mi zdá být ve skutečnosti ještě mnohem neprůhlednější, než jak ji Csáky popisuje, protože se na ní vedle „vlastní“ neprůhledné mnohoznačnosti podílí také ještě mnoho zprůhledňujících procesů, jež celou věc ovšem nečiní jednodušší, ale naopak ještě komplexnější. Csáky píše: „Tváří v tvář takto komplexní realitě [...] [není] identita [...] něčím stabilním, nezměnitelným vlastnictvím, nýbrž relační, kontinuální, dynamický proces.“ (s. 10) Proces ale přeci není čistou proměnou v něco „fluidního“, ale neustálé přecházení od jedné stability ke druhé. Mluvíme-li tedy o hybriditě apod., nedoceňujeme podle mého mínění dosah těchto „identit“, když nad ně stavíme „mnohost“ jako něco skutečně „mnohem trvalejšího“ (s. 86).

Tento problém přirozeně vyplývá také z vlastního tématu Csákyho studie, jímž je paměť - před delší dobou jsem se sám pokusil na více než sedmi stech stranách (*Das „unendliche Thema“. Erinnerung und Gedächtnis in der Literatur/Theorie* [„Nekonečné téma“. Vzpomínání a paměť v literatuře a teorii], Tübingen: Francke, 2006) nastínit, o jak „nekonečné“ a tudíž i striktně neuchopitelné „téma“ jde, téma, které se nestane poddajnější jenom proto, že se ho budeme snažit uchopit pomocí tak širokého pojmu kultury, jak to činí Csáky. Pro něj je kultura „souborem znaků, symbolů a kódů, pomocí nichž individua v sociálním kontextu komunikují performativně, verbálně a - což je možná ještě důležitější - nonverbálně“ (s. 57), „dynamický a performativní, mnohoznačný a hybridní [...] systém“ (s. 100). S neuchopitelnou „nekonečností“ paměti jakož i kultury si ovšem neporadí ani „diferenčně teoretická hermeneutika“ (s. 321nn.), kterou Csáky doporučuje, i když její principy osvětluje více než teoreticky její aplikací.

V *Předmluvě* Csáky poukazuje na specifikum své studie: „pravděpodobně novým přístupem“ má podle něj být „analýza literárních příkladů“, ať již jde o „eseje“, „autobiografické úvahy“ nebo také „fikcionální texty a popisy“ (s. 10): „Přestože fikcionální literární texty samozřejmě nemůžeme stavět na stejnou úroveň jako historické dokumenty, přesto odrážejí společenské vědomí určité doby občas lépe než např. diplomatická korespondence“ (s. 10). To je neproblematické (a vysoce přínosné) v případě užitých esejistických a autobiografických textů, dokonce i v případě fikcionálních textů zřetelně zamýšlených jako líčení specifických skutečných světů (např. známá kapitola o městu „B.“ [= Brnu] v Musilově *Muži bez vlastností*). Jiné literární texty se ovšem často řídí svou „vlastní logikou“, a je proto diskutabilní, mžou-li, popř. má-li je člověk číst jako „dvojníka určitého skutečného světa či historické reality“ (s. 10). To se ukazuje být problém zvláště při interpretaci Kafkovy povídky *Při stavbě čínské zdi*, kterou Csáky vykládá zcela a beze zbytku jako alegorii „vnitřních poměrů habsburské monarchie“ (s. 125); zmiňuje sice i jiná „rozluštění“ tohoto textu, to své ovšem považuje za „mnohem logičtější a rozumnější“ (s. 139). Tak ale pouze udržuje při životě navýsost neplodné, v kafkovském bádání přesto stále ještě velmi rozšířené snahy o luštění textů a přisuzování jednoznačných významů. Tato recenze

není ale místem, kde bychom se chtěli přít o přiměřenou kafkovskou filologii. (Ostatně i interpretace Kafkovy „Úvodní přednášky o žargonu“ [srov. s. 250nn.], tedy jidiš, přehlíží mnohé temné hlubiny těchto úvah.)

Ke struktuře knihy: po krátké *Předmluvě* (s. 9nn.) následuje první kapitola, více než sto stran rozsáhlý *Úvod* s titulem *Centrální Evropa – kulturně vědecké perspektivy* (s. 13nn.). Začíná odkazy na Milana Kunderu a Danila Kiše (15nn., resp. s. 17nn.) a jejich chápání střední, popř. centrální Evropy, autor zde pojednává zásadní aspekty tohoto kulturního prostoru, jako jsou např. *Role Židů v centrální Evropě* (s. 24nn.), *Proč ne ‚střední Evropa‘?* (s. 29nn.), *Hranice jako ‚Třetí prostor‘* (s. 51nn.), *Národní kultura – pro a proti* (s. 59nn.), *Hybridní identity* (s. 78nn.) a *Vnitřní kolonizace a mimikry* (s. 120nn.), abychom vyjmenovali pouze některé. Těmto nanejvýš erudovaným a detailním výkladům se zde nemůžeme v jednotlivostech věnovat. Následují interpretace literárních textů: *Kafkův text ‚Při stavbě čínské zdi‘ a habsburská Central Europe. Mnohoznačnost a nejistoty* (s. 123nn.), *‚Austriaca‘ Hermanna Bahra – slovanský mnohonárodnostní stát* (s. 147nn.), *‚Das falsche Gewicht‘ Josepha Rotha – Vnitřní kolonizace* (s. 171nn.) a *‚Illyricum sacrum‘ Miroslava Krležy – Hybridita regionu* (s. 189nn.). Zmíněné nadpisy v podstatě naznačují, že jde vždy o totéž: o představení habsburského mnohonárodnostního státu jako „třetího prostoru“ ve smyslu Homi K. Bhabhy, resp. O onu známou „heterogenitu, mnohojazyčnost, hybriditu, koloniální a postkoloniální strategie, mobilitu a migraci“, stejně jako i o „několikere identity“ (s. 319), které tento prostor určovaly a utvářely. Jako kapitoly VI a VII následují: *Jazykový konflikt a kritika jazyka v kontextu mnohojazyčnosti* (s. 213nn.) – s exkurzem k tématu *Náboženská rozmanitost a heterogenita* (s. 231nn.) – a *Konstrukce cizostí* (s. 276nn.), knihu uzavírá na počátku recenze zmíněná aktualizační kapitola.

V konečném součtu máme co do činění s nanejvýš důkladnou a podrobnou představou centrální Evropy (včetně pointovaného důkazu aktuální relevance tohoto badatelského předmětu). I když by bylo možné mnohé s autorem podrobně a v některých ohledech i kriticky diskutovat, získá si tato publikace zajisté status standardního díla.

Přeložil Lukáš Motyčka

www.ipsl.cz